

Mångårig debatt tog död på preskription

ANDRA VÄRLDSKRIGET Frågan om preskriptionstidens längd för nazistförbrytare ledde 1965 till en av de hetaste debatterna i Tysklands politiska historia. En kompromiss följde och många år senare avskaffades preskriptionstiden för mord och folkmord. Även i Sverige har frågan diskuterats.

AV OLLE ABRAHAMSSON

Våren 1965 var Västtysklands förbundsdag skådeplats för en utdragen debatt som skar rakt igenom de partipolitiska grupperingarna. Frågan gällde om preskriptionstiden för mord skulle förlängas utöver de 20 år som strafflagen stadgade. Politiskt och moraliskt fick frågan sin laddning genom att en utebliven förlängning innebar att de nazistförbrytare, mot vilka preskriptionsavbrytande åtgärder inte hann inledas senast den 8 maj 1965, i framtiden skulle gå fria från åtal. Inför denna juridiska stupstock hade de tyska åklagarmyndigheterna intensifierat sitt arbete och lyckats spåra nära 14 000 nya fall av misstänkta krigsförbrytelse. I och med att arkiv från flera öststatsländer blev tillgängliga stod det klart att underlag fanns för framtida straffrättsförhållanden i ytterligare ett stort antal fall. Därmed ställdes frågan om en förlängning av preskriptionstiden på sin spets.

Debatten i förbundsdagen har gått till historien som en av höjdpunkterna i Tysklands politiska historia. Striden gällde redan enligt samtidens uppfattning inget mindre än en rehabilitering av den tyska staten som civiliserad nation. Vägen dit gick enligt somliga talare via en förlängning av preskriptionstiden så att landet aldrig skulle tillåtas bli en fristad för de nazister som hade oskyldigt blod på sina händer. Andra menade med lika stor övertygelse att Tyskland under trycket av en stark inhemsk och internationell opinion måste hålla fast vid rättsstatens principer och avvisa kraven på retroaktiv strafflagstiftning; endast så skulle landet kunna avskudda sig de mörka åren 1933-1945 då den politiska viljan betydde allt och de rättsstatliga principerna intet.

Många inlägg i förbundsdaysdebatten kan lyftas fram som retoriska glansnummer:

– Bör vi böja oss för världens vilja och med den göra hatet, förbannelsen och skulden evig? Nej, vi bör fasta och enkelt visa världen vår vilja att följa lagen. Och vår lag säger att varje brott preskriberas.

– Högre än alla överväganden av juridisk art står för oss förvisningen att rättskänslan hos ett helt folk skulle outhärdligt korrumpas om de nazistidens förbrytelse, som ännu kan sonas, tillåts förläsa osonade. Nationens heder fordrar att vi inte ger skydd åt dessa mördare, utan att vi av egen kraft förmår göra upp räkningen med dem.

– Jag försvarar inte mördare, men det är min fasta övertygelse att lagen måste vara överordnad allt, också om det leder till att mördare går fria. Ty jag bekänner mig till tron att i en rättsstat är mördarna likaväl som deras offer omsluta av lagens hand.

– Om rättfärdighet och rättssäkerhet står mot varandra, då väljer jag rättfärdigheten. För om rättsstatens själva idé är något annat än rättfärdighet, då avstår jag utan saknad från rättsstaten.

För eftervärlden kan det tyckas förvånande att betänkligheterna var så starka i Västtyskland mot en retroaktivt verkande lag i preskriptionsfrågan. Grundlagen föreskrev inget uttryckligt förbud mot sådan lagstiftning, endast att en gärnings straffbarhet måste vara bestämd i lag innan gärningen begicks. Detta krav var till synes uppfyllt såtillvida som mord var belagt med straff även under nazisttiden. Emellertid hade förbundsregeringen och i synnerhet justitieminister Ewald Bucher uppfattningen att inte bara broten utan även de härtill knutna preskriptionsreglerna var av materiellt rättslig natur och därför omfattades av grundlagens retroaktivitetsförbud. Den bakomliggande tanken var att en gärningsman i hand-

lingsögonblicket skall kunna överblicka och kalkylera med varje rättslig konsekvens av sitt handlande, inklusive möjligheten att slippa straff om han fram till preskriptionstidens utgång lyckas hålla sig undan rättvisan. För dem i förbundsdagen som företrädde denna något dogmatiska tolkning av den allmänna legalitetsgrundsatsen *nulla poena sine lege* (inget straff utan lag) var ingen preskriptionsförlängning tänkbar utan föregående grundlagsändring. En sådan hade övervägts men befunnits utesluten. Ställningstagandet ledde regeringen till ett beslut redan i november 1964 att inte ta något initiativ till att förlänga preskriptionstiden för krigsförbrytelse under nazistregimen.

Motsåndet mot regeringens linje anfördes av den kristdemokratiska parlamentarikern Ernst Benda, sedermera ledamot i författingsdomstolen. I hans förställning var en förlängning av preskriptionstiden en moralisk fråga snarare än en juridisk, men han visade också skickligt att en förlängning bara skenbart stred mot legalitetsprincipen. En mördares rättsäkerhet består, menade Benda, inte i orubbligheten av en viss preskriptionstid utan endast i att han inte skall riskera att bli strängare dömd för ett brott än vad som i lag var stadgat när brottet begicks.

Den lösning som slutligen valdes fick karaktär av kompromiss, i det att man beslöt att preskriptionstiden skulle räknas från den 1 januari 1950, den tidpunkt då förbundsrepubliken återfick jurisdiktion över sitt intill dess av segermakterna ockuperade territorium. Härigenom uppnåddes en förskjutning av den kritiska tidpunkten till den 1 januari 1970 på ett sätt som även flertalet förlängningsmotsståndare kunde acceptera.

För justitieminister Bucher framstod emellertid även denna kompromiss som ett svek mot de rättsstatliga principerna. I ett bittert tv-tal förklarade han sig för sitt samvete skall inte kunna underteckna den beslutade lagen och gjorde klart att han omedelbart lämnade regeringen.

Den nya fristen visade sig långt ifrån tillräcklig för att man skulle hinna inleda undersökningar mot återstående nazistförbrytare, särskilt som omfattande material under tiden hade överlämnats från de sovjetiska arkiven. Opinionsen mot att låta förbrytarna gå fria på grund av preskription var fortsatt stark både i Västtyskland och i omvärlden, inte minst i USA och Israel. Av dessa skäl blev det nödvändigt att ta upp den besvärliga frågan på nytt. Socialdemokraterna förordade ett generellt slopande av preskriptionstiden för mord och folkmord. De fria demokraterna motsatte sig detta med hänvisning till att

preskription har till uppgift att utgöra ett skydd mot rättsliga misstag. De kristliga unionspartierna intog en liknande ståndpunkt men menade att undantag borde göras för de grövsta fallen av krigsförbrytelse. Resultatet blev en ny kompromiss, varigenom preskriptionstiden förlängdes från 20 till 30 år.

År 1979 konstaterades änyo att det sannolikt fanns ett antal krigsförbrytare som ännu inte hade ställts inför rätta, varför förbundsdagen för tredje gången tvingades ta ställning till frågan. Mot bakgrund av att frågans praktiska betydelse hade minskat och att principen om icke-retroaktivitet redan två gånger hade genombrutits kunde preskriptionstiden för mord och folkmord vid detta tillfälle under ganska stor politisk enighet helt sonika avskaffas.

Sedan krigsslutet har de tyska åklagarmyndigheterna företagit utredningar mot cirka 120 000 misstänkta nazistförbrytare, varav knappt 6 500 har dömts. Alltjämt är ett mindre antal fall under utredning. I München pågår en rättegång mot den tyske medborgaren Ladislav Niznansky som står åtalad för att i krigets slutskede ha medverkat i massakrer mot partisaner och judar i Slovakien. Älderstigna vittnen har inkallats och haft problem med att identifiera den åtalade, motsärande uppgifter har lämnats och namn och orter har förväxlat (SvD 26/1 2005). Rättegången illustrerar svårigheterna att bevisa att någon begått ett brott som ligger 60 år tillbaka i tiden.

För Sveriges del har det länge ansetts klart att den 25-åriga tid för åtalspreskription, som gäller även för de svåraste brotten, sedan år 1970 har utgjort ett absolut hinder mot att inleda rättsliga förhållanden beträffande brott begångna under andra världskriget. Uppfattningen kom till uttryck vid införandet av brottsbalken år 1965, då det angavs att ingen får straffas för tidigare begångna brott om straff skulle vara att anse som förfallet enligt den lag som gällde när brottet begicks. Denna inställning motiverades med bevisens avtagande tillförlitlighet i förening med att straffet genom tidens gång slutligen förlorar sin mening i en av humanitet präglad rättsordning.

Den svenska inställningen har tidvis försorsakat spänningar i förhållandet till judiska organisationer, särskilt Simon Wiesenthal-centret som har gjort till sin uppgift att uppmuntra stater att inleda rättsliga förhållanden mot de nazistförbrytare som ännu är i livet. År 1986 överlämnade företrädare för Wiesenthal-centret ett brev till dåvarande statsminister In-

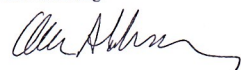
gvar Carlsson, vari begärdes att den svenska regeringen skulle utreda påståenden om att tolv namngivna personer gjort sig skyldiga till förbrytelser under andra världskriget. Regeringen tog framställningen på stort allvar och uppdrog åt rättscheferna i statsrådsberedningen, justitiedepartementet och utrikesdepartementet att utreda rättsläget i fråga om krigsförbrytelser. I ett gemensamt utlåtande förordade de tre rättscheferna att regeringen inte skulle vidta ytterligare åtgärder med anledning av brevet. I en sammanfattande slutsats anförde de följande.

I Sverige har vi alltså valt att låta även så allvarliga brott som mord och folkmord preskriberas enligt allmänna regler. Denna linje har också varit utslagsgivande för Sveriges ställningstagande till preskriptionsfrågan i de internationella sammanhang där den har diskuterats. Tanken på en lagstiftning som med retroaktiv verkan skulle ändra rättsläget för krigsförbrytelse under andra världskriget har därvid, såsom stridande mot allmänna rättsprinciper, bestämt avvisats från svensk sida redan under den tid då preskriptionstiden ännu löpte. Mot denna bakgrund får det betraktas som uteslutet att nu inleas någon annan ståndpunkt.

Etta sista eko av preskriptionsdebatten kunde höras efter det att journalisten Bosse Schön givit ut sin bok om svenskarna som tjänade Hitler. I en kommentar till den debatt som följde på boken förklarade statsminister Göran Persson att han för egen del kunde tänka sig att i efterhand förlänga preskriptionstiderna för brott begångna av svenskar i nazismens tjänst men tillade att detta var en fråga för jurister att närmare bedöma (AB 6/1 2000). Simon Wiesenthal-centret som på grund av Sveriges inställning till nazistförbrytarna hade ifrågasatt regeringens lämplighet att anordna en internationell konferens om Förtintelsen, reagerade snabbt och positivt på statsministerns uttalande. Centret varnade emellertid för att Sveriges agerande inte fick stanna vid enbart en granskning, eftersom det var nödvändigt att de ansvariga åtalades och fick svara för sina gärningar inför domstol.

I en partiledardebatt i januari 2000, någon vecka före förintelsekonferensen, bekände statsministern att han plågas av insikten att svenskar som deltog i Nazisttysklands brott mot mänskligheten har kunnat gå fria i vårt land utan att ansvariga rättsvärdande myndigheter vidtagit åtgärder. Han framhöll att regeringen var "väl medveten om de utomordentligt svåra juridiska och principiella problemen med att lagföra brott som har blivit preskriberade" men lovade att regeringen skulle överväga frågan ännu en gång.

Någon ändrad inställning från regeringens sida kom inte till stånd. Dåvarande justitieminister Laila Freivalds förklarade offentligt – på liknande sätt som hennes olyckliga västtyska kollega 35 år tidigare – att hon såg det som omöjligt att ändra preskriptionsreglerna i efterhand. Förmodligen blev därmed sista ordet sagt i denna seglövade tvistefråga, särskilt som ett återupplivande av det straffrättsliga ansvaret för redan preskriberade brott knappast torde vara förenligt med den i Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna inskrivna rätten att ej bestraffas utan stöd i lag.

Olle Abrahamsson är rättschef i justitiedepartementet.

 SvD.se

De hundra senaste understreckarna.
• svd.se/understrecket

Preskription? Der Spiegel den 16 mars 1965.